

KIRIM HANI DEVLET GİRAY'IN 1571 RUSYA SEFERİ ve MOSKOVA YANGINI

Serkan ACAR*

Özet

Başarısız Astarhan seferinden yaklaşık iki yıl sonra Devlet Giray Han kalabalık bir ordu ile Moskova üzerine yürüdü. 24 Mayıs 1571 günü şehrin varoşlarını ateşe verdi ve şiddetli rüzgâr yüzünden Moskova neredeyse tamamen yandı. Han bu sefer ile sadece kadim düşmanı IV. İvan'ı mağlup etmekle kalmamış Osmanlı Devleti nezdinde itibarını da arttırmıştı. Ancak elde edilen askerî başarı siyasi kazanıma dönüştürülemedi. 1572 yılında yeniden Moskova'ya saldıran Kırım hanı bu kez yenildi. Osmanlı Devleti ve Doğu Avrupa'da büyük yankı uyandıran 1571 seferi Kırım Hanlığı'nın Ruslara karşı kazandığı son büyük zaferdi.

Anahtar Kelimeler: Devlet Giray, IV. İvan, Kırım, Rusya, Osmanlı

Abstract

After the Astrakhan expedition of the Ottoman army, which ended in failure, Devlet Giray, then khan of Crimea under Ottoman suzerainty, marched on Moscow with a great army. He set fire suburbs of the city in May 24th, 1571, and a strong wind caused the fire to spread and destruct the entire city. Thus, the khan not only defeated his old enemy Ivan IV, tsar of Moscow, but also increased his prestige in the Ottoman court. However, this military success did not turn to be a political gain. The khan attacked again in the next year but was defeated before Moscow. The expedition in 1571, which made great influence in the Ottoman Empire and Eastern Europe, was the last great victory of the Crimean Khanate over the Russians.

Keywords: Devlet Giray, Ivan IV, Crimea, Russia, Ottoman

XV. yüzyılın ortalarına doğru Altın Orda Devleti'nde inkıraz alâmetleri görülmeye başlayınca Kazan (1437), Kırım (1441), Kâsım (1445), Sibir (1464) ve Astarhan (1502) hanlıkları zuhur etmişti. Bahis mevzu devletin enkazı üzerine inşa olunan bu siyasî teşekküller arasında, sahip olduğu politik ve askerî kudret bakımından, başlangıç merhalesinde Uluğ Muhammed Han şahsında yükselen Kazan Hanlığı tebarüz etmiş ise de Kırım Hanlığı

* Dr. Serkan Acar, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, serkan.acar@ege.edu.tr

ğının 1475 yılında Osmanlı himayesine girmesiyle bu keyfiyet Kazan Hanlığı'nın aleyhine değişmişti. Hakikaten söz konusu tarihe kadar, kökenleri çok eskiye dayansa da XV. yüzyılın ihtiyaçlarını karşılayamayıp köhneleşen Uygur-Moğol yönetim tarzının başat temsilcisi durumunda olan Kırım Hanlığı Osmanlılar tarafından kemâle erdirilen Türk-İslam medeniyetine tedricen intisap edip idarî ve hukukî bakımdan ciddi bir başkalaşım geçirmişti. Deşt-i Kıpçak ve hassaten Kırım Hanlığı'ndaki Osmanlı egemenliğinin mahiyeti henüz layığıyla aydınlatılmamış olsa da söz konusu müdahale ile hanlığın kuzey bozkırlarındaki en güçlü siyasi teşekkül konumuna yükseldiği belirgindir. Ayrıca 1502 yılında Altın Orda Devleti'ne nihaî darbeyi vurmak suretiyle tarih sahnesinden silmesi Kırım Hanlığı'nın konumunu muadilleri olan diğer Türk-Tatar hanlıklarına nispetle daha da güçlendirmişti.

Bununla birlikte Timur faciasının acı hatıraları henüz taze iken, Osmanlı Devleti kendisine alternatif bir bozkır devletinin haddinden fazla güçlenmesine müsamaha gösteremezdi. Nitekim Halil İnalçık'ın da özgün bir biçimde belirttiği üzere: "Altın Orda Devleti ortadan kalktıktan sonra bizzat Kırım Hanlığı Karadeniz için tehlikeli bir şekilde kuvvetlenip istiklal temayülleri gösterince, Osmanlı Devleti bu sefer Kırım'a karşı Moskova'ya müsait bir durum almaktan çekinmedi. Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın kardeşi Tokay Timur soyundan gelen Kırım hanları Saray tahtının meşru varisleri oldukları iddiasıyla Kırım merkez olmak üzere Altın Orda Devleti'ni birleştirmek ve canlandırmak yani Doğu Avrupa'da kendi hegemonyalarını kurmak emelinde idiler. Osmanlı Devleti'nin kuzey siyasetinin esası ise tamamen belli idi: Kuzeyde kendisinin Karadeniz'deki hâkimiyetini tehdit edecek büyük bir devletin kurulmaması ve Doğu Avrupa'da birbirine rakip muhtelif devletler arasındaki kuvvetler muvazenesinin devam etmesi" (İnalçık 1948: 354).

Osmanlı Devleti takip ettiği bu denge siyasetine bağlı olarak kuzeyde cereyan eden hadiselerle mesafe ile yaklaşırken 1547 yılında "Çar" unvanını alan IV. İvan (1533-1584) yayılmacı bir politika izlemeye başlamıştı. Söz konusu tarihlerde Rus Çarlığı ile Kırım Hanlığı arasındaki en büyük münakaşa konusu ise hiç şüphe yok ki Kazan Hanlığı'na egemen olma mücadelesi idi. Zira kuruluşundan kısa bir süre sonra Rus hâkimiyetine giren Kâsım Hanlığı (1445-1681)'nin ardından Kazan Hanlığı da düşerse İtil boyu ve Türkistan'ın kilidi kırılacaktı. Nitekim uzun bir dönem Kırım hanları soyundan gelen asilzâdeler tarafından idare edilen Kazan Hanlığı çetin ve kanlı savaşlardan sonra nihayet 1552 yılında düştü. Rus tarihinin en mühim kırılma noktalarından biri olup Osmanlı tarihinde ancak İstanbul'un fethi ile mukayese edilebilecek bu son derece mühim zaferden kısa bir süre sonra, 1556 yılında, Astarhan Hanlığı da kesin olarak zapt edildi ve bu suretle Ruslar Hazar Denizi ve Kafkasya'ya kadar uzandılar.

Moskova idaresi ele geçirilen bu yeni bölgelerdeki stratejik noktalara kaleler inşa etmeye başlayınca Osmanlı Devleti endişeye kapılarak kuzey

siyasetindeki zafiyetini idrak etti. Osmanlı sultanları ile Kırım hanları İtil boyundaki Türk-Tatar devletleri kuşağını yani Kazan ve Astarhan hanlıklarını yeniden tesis etmek ve Hazar Denizi sahillerine doğru Rus yayılmacılığını denetim altına almak amacıyla duruma müdahil olmaya çalıştılar. Allen'in yerinde tespiti ile: "Bahis mevzu durum Don-Volga Kanalı Projesi ile 1569 yılında Astarhan'a karşı düzenlenen Osmanlı-Kırım müşterek seferini de izah etmekte idi" (Allen 2013: 301).

Astarhan/Ejderhan seferi Osmanlı-Kırım-Rus münasebetlerinin girift, muğlak ve aynı zamanda ehemmiyetli bir safhasını teşkil eder. Ruslara karşı düzenlenen bu seferde her ne kadar Osmanlı ve Kırım kuvvetleri müşterek hareket etmiş iseler de her birinin müstakil ve örtük hedeflerinin olduğu anlaşılmaktadır. Filhakika Osmanlı Devleti'nin büyük siyâsî faydalar umduğu bu tasarı başarıyla sonuçlansaydı Azerbaycan, İran ve Şark'a yapılacak seferler daha kolay hale gelecek; Şirvan, Karabağ ve Gürcistan'ın itaati sağlanacak ve Rusya'ya akınlar yapılabilecekti. Kırım Hanı Devlet Giray (1551-1577) ise Astarhan üzerine sefer düzenlemektense Osmanlı kuvvetlerinin kendisi ile birlikte doğrudan Moskova üzerine gönderilmesi gerektiğini savunuyordu. Zira Osmanlıların Astarhan'ı ele geçirmeleri halinde Kırım Hanlığı'nın bir Osmanlı vilayetine dönüşmesi de kaçınılmaz idi (İnalçık 1948: 372).

Muvaffakiyet elde edilemeyen Astarhan seferi sırasında Osmanlılar ile Türk-Tatarlar arasındaki kadim itimsizlik iyice belirginleşmiş ve seferin görgü tanıklarından Leh Andrey Taranowski'ye göre Osmanlı kumandanı Kâsım Paşa, Kırım hanı tarafından aldatılmıştı. Zira Osmanlı-Kırım müşterek ordusu Astarhan önlerinden geri çekilirken kasıtlı olarak sarp, ziyankâr ve kullanışsız yollar tercih edilmiş ve bu suretle bölgenin koşullarına alışkın olmayan çok sayıdaki Osmanlı askeri telef olmuştu¹ (Kurat 1966: 048). Astarhan seferinden seksen yıl sonra bahis mevzu harekâtı değerlendirip Devlet Giray Han'ın Osmanlı askerlerini korkuttuğuna ilişkin haberleri aktaran Kâtip Çelebi (1609-1657): "Küçük adamla büyük işe başlamak doğru değildir. Anlatılan işe bir padişah varup başlasa ancak üstesinden gelir. Bu soy işler himmet sahibi padişah işidir, vezirler ve serdarların işi değildir" (Kâtip Çelebi 2007: 108) demek suretiyle Don-Volga Kanalı Projesi ve Astarhan seferi hakkında mühim bir değerlendirmede bulunmuştur.

Astarhan Seferi'nden Sonraki Durum

Kırım, Deşt-i Kıpçak ve Rusya hakkında mahdut bilgiye sahip kimseler tarafından tasarlandığı şüphe götürmeyen başarısız Astarhan seferi sırasında Devlet Giray Han'ın söz konusu zaman ve mekâna bağlı şartlar çerçevesinde muhtemel bir buhranı önceden görüp doğrudan Moskova'ya saldırıyı teklif ettiğini yukarıda belirtmiştik. Kırım hanı ne İtil boyunun gü-

¹ Bu konu hakkında mufassal bilgi edinmek ve başarısız Astarhan seferi ile ilgili daha başka ayrıntılara için bkz. İnalçık 1948; Kurat 1966, s. 117-148; Kamalov 2011.

venliğinin sağlanabileceğini iddia etmiş ne de Don ve İtil ırmakları arasında kalıcı stratejik bir hudut belirlemenin m¼mk¼n olduğuna vurgu yapmıştı. Allen'in bİtaraf ve tahlilİ tespitine g¼re; "Hilek¼r tavırlarına ve T¼rk tarihçilerin genel yargılarına rağmen 1569 T¼rk-Rus bunalımının hesap edilemeyen koşulları içerisinde muhtemelen en doğru tutumu Devlet Giray Han sergilemiş g¼r¼n¼yor. Bu sırada g¼zden d¼řen IV. İvan'ın durumu oylesine vahametli idi ki, ar İngiltere'ye iltica etmek için Kraliçe Elizabeth (1558-1603) ile bir g¼r¼řme dahi yapmıştı... Devlet Giray Han Osmanlı ordusunun desteği ile IV. İvan'ın arlığına ¼l¼mc¼l bir darbe vurabilirdi" (Allen 2012: 66-67).

Hakikaten gençlik yıllarındaki mutsuz çevresinden m¼lhem nevrotik eğilimler g¼sterip orta yaşlarında manik depresif bir fiđ¼re d¼n¼řen (Allen 2012: 109) IV. İvan bu yıllarda uyguladığı zul¼mlerin karşılığını g¼rmeye başlamış ve Rusya'da tatbik edilen devlet ter¼r¼ne tahamm¼l edemeyen pek çok kimse Kırım Hanlığı'na sığınmıştı. Ayrıca Moskova ve çevresinde vebadan ¼lenler ile ar tarafından idam edilenlerin sayısı oldukça artmış ve b¼t¼n bunlar yetmezmiş gibi nihayete ermeyen Livonya Savaşları da Rusları zor durumda bırakmıştı (Madariaga 2012: 314). Rus arlığı'nın içerisinde bulunduğu bu m¼řk¼l ve kasvetli vaziyet elbette Devlet Giray Han gibi yetkin ve enerjik bir h¼k¼mdarın g¼z¼nden kamayacaktı.

ar IV. İvan bahis mevzu sorunlardan başka Osmanlı Devleti'ni de teskin etmek zorunda idi. Nitekim bu y¼k¼ml¼l¼k muvacehesinde Astarhan seferinden hemen sonra, 23 Ocak 1570 tarihinde, İvan Novosiltsev isimli bir sefiri Moskova'dan İstanbul'a g¼nderdi. 12 Mayıs 1570'de Osmanlı payitahtına ulaşan Novosiltsev d¼rt g¼n sonra Sokollu Mehmed Paşa tarafından kabul edildi ise de Sultan II. Selim (1566-1574)'in huzuruna hemen çıkarılmadı ve nihayet 30 Temmuz 1570 tarihinde ar tarafından g¼nderilen nazik bir ¼slupla kaleme alınmış diplomatik bir mektubu sultana takdim edebildi. Kazan, K¼sım ve Astarhan'da yaşayan M¼sl¼manlar hakkında sultana izahat veren Rus elçinin sunduğu n¼medeki elkabda IV. İvan'ın Kazan ve Astarhan h¼kimi olduğu vurgulanmışsa da Osmanlılar tarafından bu n¼meye cevaben yazılan mektupta (مسقو قرالنه نامه همايون) IV. İvan için sadece "Mosku Kralı" lakabını kullanılmış idi² (Kurat 1966: 149-150). S¼z konusu belgedeki hitap biçimi siyaset tarihi bakımından m¼himdi zira Kazan ve Astarhan'ı işgal eden Moskova idaresi fiili durumu diplomatik yollarla kabul ettirmeyi denemiş fakat Osmanlı Devleti IV. İvan'ın sadece Moskova h¼kimi olduğunu yine diplomatik usulleri kullanarak beyan edip Rus arını Kazan ve Astarhan h¼kimi olarak tanımamıştı.

² Sultan II. Selim'den ar IV. İvan'a g¼nderilen 17 Cemaziy¼levvel 979 / 7 Ekim 1571 tarihli, XVI Numaralı M¼himme Defteri'nde bulunan bu vesika Akdes Nimet Kurat tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Kurat 1966, s. 049. Son derece kıymetli bilgiler ihtiva eden Rus sefir İvan Novosiltsev'in elçilik raporunun Rusça orijinali için bkz. Puteşestviya 2008, s. 63-99. T¼rke terc¼mesi için bkz. Kamalov 2011, s. 29-70.

İvan Novosiltsev'in İstanbul'daki havayı koklamaktan başka vazifeleri de vardı. Rus sefir Türklerin başarısız Astarhan seferi ile ilgili düşüncelerini, sultanın öfkesinin şiddetini ve Osmanlı-Kırım münasebetlerinin hangi seviyede olduğunu öğrenecek ayrıca bu hususlara ilişkin mümkün mertebeye malumat toplayacaktı. Nitekim Sokollu Mehmed Paşa'nın huzuruna kabul edildiği vakit İvan Novosiltsev'e Osmanlı sadrazamı tarafından Moskova-Kırım ilişkileri sorulmuştu. Rus elçi: "Aramızda elçiler ve haberciler gidip geliyorlar. Ancak Kırım hanı bizim hükümdarımıza çok yalan söylüyor, verdiği hiçbir sözünü tutmuyor ve kendisini Müslüman hükümdarların en büyüğü olarak görüyor" (Puteşestviya 2008: 91; Kamalov 2011: 62) demek suretiyle şikâyetle bulunmuş ve Osmanlı Devleti'ni Kırım Hanı Devlet Giray'a karşı kışkırtmaya çalışmıştı. Mamafih paşa verdiği cevapta: "Kırım hanı da sürekli sizinle ilgili şikâyetle bulunuyor. Hükümdarınızın ona eskiden büyük vergiler ödediğini ancak şimdi eskisi kadar göndermediğini, elçilerinin uzun süre alıkonulduğunu ve bırakılmadığını söylüyor. Kırım hanının kendini ulu olarak görmesi ise onu Türk sultanının koruyor olmasından kaynaklanmaktadır" (Puteşestviya 2008: 91-92; Kamalov 2011: 63) demiş ve Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesinde olduğunu bir kez daha vurgulamıştı.

Osmanlı payitahtında yaptığı görüşmelerden sonra Türklerin Astarhan seferine çıkmalarının sebebi olarak Rusların Terek Irmağı üzerinde inşa ettikleri kaleyi gören İvan Novosiltsev söz konusu kalenin yıkılması halinde Osmanlı sultanın memnun kalacağını ve bu suretle sorunun ortadan kalkacağını müşahede etmiş ve 30 Eylül 1570 tarihinde Kırım üzerinden Rusya'ya dönmüştü (Kurat 1966: 150). Görünüşe bakılırsa Rus Çarı IV. İvan'ın asıl amacı Devlet Giray Han'ın düzenlediği akınları ve Kırımlı Türk-Tatarların yıkıcı faaliyetlerini bertaraf etmektir. Kuşkusuz bu hedefe ulaşmak için en etkili yöntem ise hakiki bir Rus düşmanı olan Kırım hanını Osmanlı sultanı nezdinde karalamak ve mümkünse azlettirmekten ibaretti.

Hâl böyle iken IV. İvan bu devirde Osmanlı Devleti ile iyi geçinmesi gerektiğini anlamış ve takip ettiği ılımlı siyaseti de zikredilen hakikate göre kurgulamıştı. Zira Ruslar Osmanlılara mutabık görünmek adına Terek boyundaki kalenin yıkılmasına rıza gösterip bir süreliğine de olsa Kuzey Kafkasya'daki menfaatlerinden feragat edecek ve bu suretle Moskova'nın en büyük hasmı olan Devlet Giray Han'ı etkisiz hale getirebileceklerdi (Kurat 1966: 152). Fakat Kırım hanının kısa bir süre sonra Moskova hudutlarında görünmesiyle takip edilen siyasetin pek de işe yaramadığı anlaşılacaktı.

1571 Seferi ve Moskova Yangını

Kuzeyde yükselen Rus tehlikesini fark ederek ısrarla bu sorunu çözmek isteyen Sokollu Mehmed Paşa'ya rağmen Astarhan seferinden sonra Osmanlı Devleti Deşt-i Kıpçak'ta aktif siyaset izlemekten vazgeçip Kıbrıs'a yönelmiş ve Venedik ile büyük bir savaşa girişmişti. Hâl böyle olunca kuzey

sahasındaki mücadele de tabiatıyla Kırım Hanı Devlet Giray'a kalmıştı (İnalçık 1948: 388).

Karadeniz'in kuzeyindeki siyasî vaziyeti Osmanlı sarayından çok daha iyi idrak ettiğine şüphe bulunmayan Devlet Giray Han 1570 yılında Çar IV. İvan'ın kayınpederi olan Kabartay hâkimi Temrük'ün üzerine yürüyerek evvela onu cezalandırdı ve bu tedip hareketinin akabinde Moskova'ya saldırmak için büyük bir ordu toplamaya başladı. Ayrıca 1571 yılının başlarında daha önce Ruslar tarafından istila edilen Kazan Hanlığı topraklarında yaşayan Çirmişler de Moskova idaresine isyan etmişlerdi. Kırım Hanlığı açısından şartların olgunlaştığı bu devirde Bahçesaray'daki Rus ajanı Afanasiy Nagoy'un bildirdiğine göre, 5 Nisan 1571 tarihinde Devlet Giray Han Perekop (Orkapı Kıstağı)'a ulaşmıştı. Çar IV. İvan'ın zulmünden kaçarak Türk-Tatarların safına geçen Aşuy Yuryev ve daha başka Ruslar ise Kırım hanına rehberlik ediyorlardı. Rus arşiv belgelerinde zikredilen bu "vatan hainleri" Kuderya Tişenkov, Okul Semenov ve Sidor Liharev isimli boyar çocukları ve asilzâdelerden ibaret idiler. Devlet Giray Han'ın Rusya topraklarına girdiğini işiten Çar IV. İvan 16 Mayıs 1571 tarihinde ordusuyla birlikte Serpuhov şehrine doğru yöneldi lakin Ruslar açısından son derece tehlikeli olan bu zamanda pek çok "opriçnik"³ çarı terk etti. Ayrıca Kırım hanının da Serpuhov üzerine yürüdüğü haberi gelince durumu daha da ağırlaşan IV. İvan kaçmak zorunda kaldı ve Moskova'ya uğramadan Yaroslavl'a gitmeyi düşündü fakat görünüşe bakılırsa önce Rostov'a kadar gidebildi ve bazı kayıtlara göre çaresizlik içerisinde Kirillov Manastırı'nı ziyaret etti (Zimin 1964: 452-453).

Öncelikle Tula üzerine yürüyen Devlet Giray Han burayı yakıp yıktıktan sonra Serpuhov'a yönelerek şehri darmadağın etti. Oka Irmağı'na ulaşan Kırım hanı, kroniklerin ifadesine bakılırsa Hıristiyanların işlemiş oldukları günahlar yüzünden Rus topraklarına girip Moskova'ya akın düzenlemişti⁴ (PSRL XXXIV: 191). Bu seferden iki yıl sonra, yani 1573 yılında, Moskova'da bulunan İngiliz diplomat ve seyyah Sir Jerome Horsey (1550-1626) kaleme aldığı gezi notlarında Devlet Giray Han'ın söz konusu sefere tamamı süvarilerden oluşan 200 bin kişilik bir orduyla çıktığını kaydetmiştir⁵ (Horsey

³ Çar IV. İvan döneminde, 1565-1572 yılları arasında, teşkil edilen özel birliklerde görev yapan askerlere verilen ad.

⁴ О приходе крымского царя к Москве. В лето 7079-го попущением божиим за грехи христьянския прииде царь крымский на Рускую землю. И прежде прииде на Тулу и пожег посады. И от Туле поиде к Оке реке на Серпухов и перелез Оку тут, и пошел к Москве, а у города посады пожег. (1571 yılında Hıristiyanların günahları yüzünden Kırım hanının Rus topraklarına girmesini Tanrımız caiz gördü. Ve ilk önce Tula'ya geldi ve şehrin varoşlarını yaktı. Ve Tula'dan Oka Irmağı üzerindeki Serpuhov'a geldi ve buradan Oka'yı geçip Moskova'ya yürüdü ve yol üzerinde evleri yaktı).

⁵ "The Sithian Emperowr takes the oportunitie, enters the confines of Russia, stands with an army of 200 thowsand souldiers, all horsmen...". İngiliz seyyah, Kırım Hanı Devlet Giray'ı "İskit İmparatoru" tesmiye etmiştir.

1856: 164). Ne var ki, sefer sırasında Moskova'da bulunmayan Jerome Horsey'in verdiği bu rakam oldukça abartılıdır zira esir olarak Rusların eline düştükten sonra Moskova'nın hizmetine giren Johann Taube ve Eilhard Kruse isimli iki Livonyalı asilzâdenin verdiği malumata bakılırsa Türk-Tatar atlıları 40 bin kişiden müteşekkil idiler⁶ (Taube i Kruse 1922: 52). Yine daha başka Rus arşiv vesikalarında da Kırım ordusunun toplam 40 bin kişiden ibaret olduğu açıkça belirtilmiştir⁷ (Sbornik 1880: 204). Nitekim Osmanlı belgeleri de Rus kaynaklarına yakın bir rakam telaffuz edilmektedir. Şöyle ki, XVI Numaralı Mühimme Defteri'nde kayıtlı, Sultan II. Selim'den Devlet Giray Han'a gönderilen bir nâmede söz konusu sefere katılan "30 bin yarar atlı ve 6 bin tüfengendâz" (اوتوز بيك يرار اتلو التى بيك توفنك انداز)'dan bahsedilmiştir⁸ (Gökbilgin 1973: 73). Gerek Rus arşiv belgeleri gerekse Johann Taube ve Eilhard Kruse ile Osmanlı diplomatik vesikalarında zikredilen rakamlar arasındaki mutabakat düzenlenen akına yaklaşık olarak 40 bin kişinin katıldığını doğrular niteliktedir.

Diğer taraftan 1578-1582 yılları arasında Moskova'da yaşayan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu elçisi ve seyyah Heinrich von Staden (1542-?)'e göre, Moskova üzerine yürüyen Devlet Giray Han'ın yanında 30 bin Nogay atlısının yanı sıra Knez Mihail Çerkasskiy'e bağlı birkaç bin süvari de bulunmakta idi⁹ (Staden 1967: 77). Nogaylar hakkında yaptığı çalışmalarla tanınan Rus tarihçi V. V. Trepavlov'a göre, Staden'in verdiği bilgiler Rus elçilik raporlarındaki kayıtlara uygun düşmektedir¹⁰ (Trepavlov 2002: 354; Alpargu 2007: 139). Ancak ifade edilen rakamların 40 bin kişilik ordudan müstakil olup olmadığı hususunda herhangi bir malumat yoktur. Bununla birlikte Moskova üzerine yürüyen Kırım Hanlığı süvarilerinin içerisinde bir miktar Nogay atlısının yanı sıra yukarıda da ifade edildiği gibi IV. İvan'ın şerrinden kaçan bazı Rusların dahi bulunduğu anlaşılmaktadır.

1552 yılında Kazan ve 1556 yılında Astarhan hanlıklarını ele geçiren IV. İvan'ın hâlihazırdaki hasmı Kırım Hanı Devlet Giray hakikaten Moskova için büyük bir tehdit ve korku unsuruydu. Öyle ki, Kırım hanı Rus topraklarına girince çar onun karşısına çıkmaya cesaret dahi edememişti. Daha önce Rostov'a firar eden IV. İvan (Sinbirskiy 1844: 29) Johann Taube ve Eilhard Kruse'nin belirttiğine göre, kaçmaya devam edip bu kez Moskova'dan 266

⁶ "... крымского татарина, выступить в поход в мае 1571 г. с войском в 40.000 человек".

⁷ "...сь 40000 человек...".

⁸ Sultan II. Selim'den Çar IV. İvan'a gönderilen 17 Cemaziyülevvel 979 / 7 Ekim 1571 tarihli, XVI Numaralı Mühimme Defteri'nde bulunan bu vesika Özalp Gökbilgin tarafından yayımlanmıştır.

⁹ "When the Crimean Khan burned down Moscow and devastated the Ryazan country, he had 30.000 Nogai horsemen with him. The Grand Prience's brother-in-law Prince Mikhail Cherkasskiy, was also with the Crimean Khan with a few thousand horsemen".

¹⁰ Türk-Tatar ordusunun 100 bin veya 120 bin kişi olduğunu ileri süren araştırmacılar da mevcuttur. Bkz. Howorth 1880, s. 507; Karamzin 2008, s. 716; Şirokorad 2009, s. 45; Öztürk 2002, s. 491.

km uzaklıkta bulunan İtil Irmağı üzerindeki Yaroslavl Kalesi'ne sığınmıştı¹¹ (PSRL XXXIV: 191). Söz konusu hadiseyi yorumlayan Isabel de Madariaga: "Bu olayı aktaran ordu kayıtlarındaki anlatım oldukça üstü kapalı bir tarzdadır ama yine de bunları yazanların çarın böylesine korkakça davranması karşısında duydukları şaşkınlığı ele vermeye yetmektedir" (Madariaga 2012: 314) demek suretiyle yerinde bir tespitte bulunmuştur. Filhakika Rus tarihinin hazin ve dramatik hadiselerinden biri olan 1571 seferi dönemin resmi kaynaklarında önemsiz bir hadise gibi gösterilmeye çalışılmış ve bu tutum Sovyet historiyoğrafisine de aksetmiştir. Nitekim Kırımlı Türk-Tatarların Rusya üzerine düzenledikleri bütün seferleri en ince ayrıntısına kadar inceleyip kitabını bu minval üzerine kaleme alan Sovyet müverrih A. A. Novoselyskiy dahi 1571 seferini sadece birkaç satır söz ile geçiştirmiştir (Novoselyskiy 2011: 22; Kurat 1966:153 n. 1).

Türk-Tatar tehdidinin ciddiyetine vâkıf olan IV. İvan payitahtını kendi kaderine terk etmişken 23 Mayıs 1571 tarihinde Devlet Giray Han ve ordusu Moskova önlerinde görünmüştü. Çarlık merkezini savunmakla görevli voyvoda ve boyarlar da şehrin sokaklarına yerleşmişlerdi. Büyük birliğin başında İvan Dmitriyeviç Belskiy ve Mihaylo Yakovleviç Morozov bulunurken, sağ kol İvan Fedoroviç Mstislavskiy ve İvan Vasilyeviç Şeremetev'e, öncü birliklerinin komutası ise Mihaylo İvanoviç Vorotninskiy ve Petr İvanoviç Tatev'e verilmişti. Opričnina alayları da Vasiliy İvanoviç Temkin-Rostovskiy tarafından idare ediliyordu (Şçerbatov 1789: 346-349; Karamzin 2008: 716; Penskoj 2012: 185). Bu seferi ayrıntılı bir biçimde tetkik edip 2012 yılında değerli bir kitap neşreden Rus tarihçi V. V. Penskoj'un deyimi ile: "Öyle anlaşılıyor ki, Moskova'da ertesini gün yaşanacak trajedinin herhangi bir tezahürü belirmemişti" (Penskoj 2012: 185).

24 Mayıs 1571 günü sabahın erken saatlerinde ordugâhta sessizlik hâkim iken Türk-Tatar ordusu aniden Moskova'ya saldırarak şehri ateşe verdi. Yangın kısa sürmesine rağmen rüzgârın da etkisiyle büyük bir felakete dönüştü ve "üç saatte her şey kül oldu" (в три часа вся згорела)¹² (PSRL

¹¹ "...пока не остановился у реки Волги в крепости Ярославле, находящейся в 50 немецких милях от Москвы", Taube i Kruse 1922, s. 52. Burada Moskova Yaroslavl arası mesafe 50 Alman mili (1 Alman mili= 7.5 km) olarak kaydedilmişse de iki şehir arasındaki gerçek mesafe 266 km'dir. Söz konusu hadise Piskarevskiy Letopis'te şu sözlerle ifade edilmiştir: "А воеводы пошли изо всех городов к Москве князь Иван Бельской Дмитреевич с товарищи. А царь и великий князь Иван Васильевич пошел был в Серпухов да услышал, что царь прииде к Оке реке, и он побежал в Слободу, а ехал на Бронницы да в Слободу, а и[з] Слободы побежал был в Кирилов" (Bütün şehirlerden voyvodalar ve Knez İvan Belskiy Dmitriyeviç yoldaşları ile Moskova'ya geldiler. Çar ve Büyük Knez İvan Vasilyeviç ise Serpuhov'a gitmişti ve hanın Oka Irmağı'na yaklaştığını duydu ve Sloboda'ya kaçtı ve Sloboda'da Boronnitsı'ya geldi, Sloboda'dan ise Kirilov'a kaçtı).

¹² Ayrıca kroniklerden başka arşiv belgelerinde de yangının 3 saat sürdüğü hatta sabah saat 8'de başlayıp 11'de sona erdiği belirtilmiştir: "Этотъ пожаръ продолжался всего только три часа. Потому что татары пришли въ 8 часов утра съ 40.000 человекъ и зажгли город, а въ 11 уже все сгорело до тла" (Bu yangın toplamda 3 saat sürdü. Zira Tatarlar

XXXIV: 191). Çarlığa bağlı tarihnüvisler tarafından kaleme alındığı için tabiatıyla hadiseleri Moskova resmî ideolojisi nokta-i nazarından değerlendiren Rus kroniklerinin neredeyse tamamında söz konusu sefer adeta geçiştirilmiş hatta yok sayılmıştır. Mamafih "Nikonovskaya Letopis" isimli Türk tarihi bakımından fevkalâde önemli ve mufassal yıllıkta bahis mevzu seferin kısa fakat canlı bir tasviri yapılmıştır: "Yıl 1571. 24 Mayıs günü, Yükseliş Günü'nde, Kırım Hanı Devlet Giray Moskova'ya geldi, Tatarlar varoşları yaktılar. Tanrı'nın gazabı ve bizim günahlarımız yüzünden Moskova tamamen yandı: Şehir, şehirdeki hükümet sarayı ve bütün saraylar ve varoşların tamamı ve Moskova'da çok sayıda, hesapsız, insan ve bütün zenginlikler ve bütün mal mülk yanıp kül oldu. Ve alevler yüzünden taş kiliseler çöktü, taş kiliseler ve taş ambarlardaki insanlar yandı ve boğuldu, Tanrı burada sadece bir kişiyi ölümden muhafaza etti. Metropolit Kiril bu sırada kutsal kilise konseyi ile birlikte katedraldeki Preçistaya Bogoroditsa Kilisesi'nde bulunuyordu. Knez İvan Dmitreyeviç Belskiy ise kendi taş sarayında yanıp, boğulup, öldü. Daha başka knyagin ve boyarlar ile nice insanlar da tamamen yanıp, boğulup, öldüler. Ve Moskova Nehri ölüleri taşıyamadı: Nehir cesetleri kabul etmeyip aşağı kısımlarında dışarı attı ve hiç kimse gömülmedi, dostlarımız defnedilmekten dahi mahrum kaldılar. Granovitaya, Prohodnaya ve Naberejnaya'daki devlet sarayları ile daha başka saraylar ve kalın demir kirişli hazine binası da yandı ve alevler arasında paramparça oldu.

Kırım hanı bu sırada Kolomenskoye'ye çekilip Tanrı'nın gazabını izledi ve hareket ederek Kırım'a yürüdü..."¹³(PSRL XIII: 300-301).

Gerçekten Moskova'yı adeta yok eden bu yangında epey insan öldürülmüş ve pek çok kimse de esir alınmıştı. 1588 yılında diplomatik bir misyon ile Moskova'ya giden İngiliz Giles Fletcher (1548-1611) şifahî kaynak-

sabah saat 8'de 40.000 kişiyle geldiler ve şehri yaktılar, saat 11'de artık her şey kül olmuştu). Sbornik 1880, s. 204.

¹³ Лета 7079. Приходилъ къ Москве Крымской царь Девлетъ-Кирей, и Мая въ 24 день, на Вознесеневъ день, Татарове посадъ зажгли. И Божиимъ гневомъ, грехъ ради нашихъ, Москва згорела вся: городъ и въ городе государевъ дворъ и все двory, и посады все, и за Москвою; и людей погорело многое множество, имже не бе числа; и всякое богатество и все добро погоре. И церкви каменные отъ жару росседалися, и люди въ каменныхъ церквахъ и каменныхъ погребехъ горели и задыхалися, едва где кто Божиимъ сохранениемъ отъ смерти избылъ. Митрополитъ же Кирилъ со освященнымъ соборомъ въ те поры просидели въ церкви Пречистые Богородицы въ соборной. А князь Иванъ Дмитреевичъ Белской на своемъ дворе въ каменомъ погребѣ, задохнувся, умеръ. Инехъ же княгинь и бояынь и всякихъ людей хто можетъ исчести, сколко погоре и задохнувся, померло. И Москва-река мертвыхъ не пронесла: нарокомъ отставлены были спроваживати рекою на низъ мертвыя; а хоронит некому; а у которыхъ оставалися приятели, техъ хоронили. А во государевыхъ полатахъ, въ Грановитай и въ Проходной и въ Набережной и в ыныхъ полатахъ прутье железное толстое, что кладено крепости для на свяски, перегорели и переломалися от жару. А царь Крымской въ те поры отшоль въ Коломенское да, смотря гнева Господня, дивился и пошоль въ Крымъ... Аугиса yangına ilişkin kısa bir kayıt için bkz. Opisanie 1878, s. 140.

lara istinaden 1571 seferinde Türk-Tatarların Moskova'da 41.500 evi yaktığını¹⁴ (Fletcher 1856: 17) ve 800 bin ya da daha fazla kişiyi öldürdüğünü¹⁵ (Fletcher 1856: 86; Waliszewski 1904: 199) kaydetmişti. Fakat Fletcher'in dahi şüphesini celbeden bu rakamların abartılı olduğu barizdir. Zira söz konusu tarihlerde Moskova'nın toplam nüfusu 100 binden fazla değildi (Zimin 1964: 457). Ayrıca yaklaşık olarak seferden on yıl sonra düzenlenip Reval şehir arşivinde bulunan Almanca bir belgede Kırmılı Türk-Tatarların saldırısı sonucu maktul düşenlerin sayısı 300 bin olarak gösterilmiştir ki bu rakam da mübalağadır¹⁶ (ÇÖİDR 1898: 19). Johann Taube ve Eilhard Kruse da on binlerce kişinin öldüğünü ve 100 bin kişinin tutsak edildiğini kaydetmiş (Taube i Kruse 1922: 53-54) ünlü tarihçi N. İ. Kostomarov ise ölenlerin sayısının 80 bine ulaştığını bildirmiştir (Kostomarov 2008: 247).

Kaynaklarda bu neviden farklı rakamlar zikredilse de Kırım hanının düzenlediği askerî harekâta büyük bir muvaffakiyet kazandığı ve söz konusu seferin sadece Rusya sahasında değil Doğu Avrupa'da da akis bulduğu aşikârdır. Nitekim A. N. Kurat'ın da yerinde tespiti ile: "Moskova şehrinin bu münasebetle müthiş bir felakete uğradığı muhakkaktır. Devlet Giray Han adeta 1569 yılındaki seferin başarısızlığının hıncını bu suretle çıkarmak istemişti. Tabii işin içinde başka hesaplar da vardı. Moskova çarı bundan böyle verdiği sözleri tutmaya ve "tış"¹⁷ vergisini de muntazaman yollamaya zorlanmak istenmişti" (Kurat 1992: 240).

Başarısız Astarhan seferinin hemen ardından Rusya'yı adeta perişan eden Devlet Giray Han düşmanını tahkir ve terzil etmek gayesiyle 10 Haziran 1571 tarihinde Moskova'ya dönen IV. İvan'ı korkaklıkla itham edip "kahırnâme" türünde bir mektubu mağlup ve münhezim çara göndermişti. Ünlü tarihçi Nikolay İvanoviç Kostomarov (1817-1885) söz konusu mektubun orijinali ya da Rusça tercümesi hakkında bilgi vermese de bu nâmeyi eserine kaydetmiştir. Kazan ve Astarhan'ı Rusya'dan geri isteyen Kırım hanının ağır bir üslûpla kaleme alınan mektubunda IV. İvan'a şöyle hitap edilmişti: "Kazan ve Astarhan'ın uğruna her şeyi yakıp yıkacağım. Bunu unutamayacaksın. Ben zenginliğin ışıltısını küle benzetiyor ve İslam dini için yüce Allah'tan lütuf diliyorum. Ordumla senin memleketine geldim, her yeri yaktım, insanları öldürdüm. Serpuhov'da olduğunu haber aldım, Serpuhov'a gittim ve sen Serpuhov'dan da kaçtın. Kendi devletin olan Moskova'da olduğunu düşündüm ve buraya gittim ve sen buradan da kaçtın. Moskova'nın varoşlarını yaktım, şehri yakıp harap ettim, sayısız insanı kılıçtan

¹⁴ "The number of houses (as I have heard) through the whole citie was 41.500 in all".

¹⁵ "... so that there perished at that time by the fire and by the presse, the number of 800.000 people or more".

¹⁶ "Около 10 летъ назадъ выжгли у него Крымские татары Москву и тогда погибло у нихъ войска не менее какъ 300.000 ч." (Yaklaşık 10 yıl önce Kırım Tatarları Moskova'yı yaktılar ve o sırada onlardan ölen askerlerin sayısı 300.000 kişiden az değildi).

¹⁷ Tış, Tış ya da Tiyiş vergisi için bkz. Samoyloviç 2011, s. 277-278.

geçirdim kalanları ise esir aldım, bütün isteğim senin tacın ve kellendi fakat sen gelmedin ve benim karşıma çıkamadın. Hâlâ Moskova hükümdarı olarak övünüyorsun! Sende hayâ ve dirayet (ululuk) olsaydı karşımızda dururdun! Kazan ve Astarhan'ı bana vereceksin, vermez isen, senin memleketinin yollarını gördüm, öğrendim ve yine beni harbe hazır bulacaksın"¹⁸ (Kostomarov 2008: 248-249).

Bununla birlikte Devlet Giray Han'ın mektubunu Moskova'ya götüren Türk-Tatar elçileri de IV. İvan'a tehditler savurmuş, aşağılamış, haraç istemiş ve onun Moskova'dan kaçışıyla alay etmişlerdi. Çar ise mecburen gönderilen elçilere nazik davranmak zorunda kalmıştı (Madariaga 2012: 316). Kendisinin ve devletin uğradığı felaketi Türk-Tatar elçilerine gösterip talep edilen haraçtan kurtulmak için teşrifat geleneklerini bir tarafa bırakan IV. İvan, Rus kroniklerinin ifadesine bakılırsa, acziyet ve çaresizliğini "koyun postundan yapılmış gösterişsiz ve kaba elbiseler giymek" suretiyle ifade etmişti¹⁹ (PSRL XXXIV: 191). Lakin hazinesini yitiren çar böylesine nazik bir zamanda dahi kurnaz bir diplomat olduğunu göstermiş ve Kırım hanının taleplerini kabul eder gibi görünmüştü. Devlet Giray Han'a gönderdiği cevabî mektupta, Astarhan'ı kendisinin yüksek hâkimiyetini tanınması koşuluyla hanın oğullarından birine bırakmayı teklif etmiş ise de Kırım hanı buna yanaşmamış ve ele geçirdiği ganimetle esirleri bir an önce Kırım'a götürmek için harekete geçmişti (Kurat 1992: 241).

Astarhan seferinin yaraları henüz sarılmamışken Devlet Giray Han'ın elde ettiği bu muvaffakiyet İstanbul'da büyük bir sevinç uyandırdı. Sultan II. Selim bir nâme-i hümayun ile hilat ve kılıç göndererek hanı tebrik ve teşci etti (İnalçık 1948: 389). Bahis mevzu mektup son derece hatırşinas ifadelerle kaleme alınmış ve "Başarıyı şiar edinen Tatar askeri ile Moskova çarının hükümet merkezine kadar gidip, cehennemlik kâfirleri gerektiği gibi cezalandırıp, yaratılışınızda gizli olan din uğruna düşmanla savaşıma kudretiniz, yürekliliğiniz, ululuğunuz, sahip olduğunuz üstün zekâ ve bilgeliğinizin yanı sıra cesaretiniz ve güçlü sezgileriniz ile türlü türlü yiğitlikler ve dâhiyane

¹⁸ "Жгу и пустошу все за Казань и Астрахань. Будешь помнить. Я богатство сего света применяю к праху, надеюсь на величество Божие, на милость для веры ислама. Пришел я в твою землю с войсками, все пожег, людей побил. Пришла весть, что ты в Серпухове, я пошел в Серпухов, а ты из Серпухова убежал. Я думал, что ты в своем государстве в Москве и пошел туда, ты и оттуда убежал. Я в Москве посады сжег и город сжег и опустошил, многу людей саблюю побил, а других в полону взял, все хотел венца твоего и головы, а ты не пришел и не стал против меня. А еще хвалишься, что ты московский государь! Когда бы у тебя был стыд и способность (дородство), ты бы против нас стоял! Отдай же мне Казань и Астрахань, а не даш, так я в государстве твоём дороги видел и узнал, и опять меня в готовности увидишь". Mektubun metni için ayrıca bkz. Şirokorad 2009, s. 46; Ceferov 2010, s. 26.

¹⁹ "Князь велики нарядился в сермягу, бусырь да в шубу боранью и бояря" (Büyük knez ve boyarlar koyun postundan yapılmış gösterişsiz elbiseler giyinmişlerdi).

tavırlar sergileyerek İslâm dinini koruyup muhafaza ettiniz”²⁰ (Feridun Bey 1265: 480) biçiminde mutantan bir üslûp kullanılmıştı.

Yine kısa olmakla birlikte Osmanlı ve Kırım tarihlerinde de 1571 seferi zikredilmişti. İbrahim Peçevî (1574-1649?): “1571 yılında Tatar hanı uğursuz Rusların vilayetine akın etmek için padişahın emriyle çok sayıda Tatar askeriyle ilerleyerek İtil Nehri'nin öteki yakasına geçip devlet merkezi Moskova taraflarına gidip, payitahtını yağmalayıp, zarara uğratarak yüklü ganimet ile geri döndü. Tatarların bu gazası büyük gazalardandı”²¹ (İbrahim Peçevî 1281: 500) suretinde kayıt düşmüştür. Mufassal bir Kırım tarihi telif eden Seyyid Mehmed Rıza ise Osmanlı retorik sanatının mühim örneklerinden sayılabilecek eserinde belîğ ifadeler kullanarak: “Düşman avlayan Tatar askeri pek çok kez kâfir beldelerine sefer düzenleyip özellikle eşkıyalığı adet edinmiş Rus kavminin payitahtı olan Moskova şehrini kırk gün boyunca kuşatıp tazyik ile adı geçen kavme eziyet verip her yıl Tatarca ‘tış’ denilen emsalsiz paralar göndermeye mecbur etmekle açılan meşakkatli sefer kapısına bir müddet kilit vurup dinlendiler”²² (Seyyid Mehmet Rıza, v. 49b-50a) demiştir.

Kırım hanına “Taht Algan” (تخت الغان) (Halim Giray 1287: 21) yani “taht ve payitaht zapt eden” unvanı kazandıran 1571 seferinin akisleri hem Osmanlı Devleti'nde hem de Doğu Avrupa'da uzun süre devam etmiştir. Nitekim 17 Mart 1574 tarihinde Devlet Giray Han'dan Üsküp haznedarı Koral beglerine gönderilen bir yarıklıkta söz konusu seferin yanı sıra Çar IV. İvan'ın vaziyetine de temas edilmiştir: “Bir daha atlanarak gidip Moskova Çarlığı'nın vilayetlerini yakıp, payitahtı olan Moskova şehrini dahi yakıp pek çok askerimiz yüklü ganimet elde etti. IV. İvan yerinden kıpırdıyamadı, onun

عسكر تاتار نصر تشعير ايله مسقو قرالئك مقرينه دكين واروب كفاردوز خقرا رك كركى كىبى حققرندن نهاد جهاد اجتهادلرنده “ 20 مضمير اولان وفور شجاعت و جلالت وفرط شهامت و فراستكز مقتضاسنجه انواع دلاورلك و فرزانه لكز ظهور ايدوب بيضة كؤففار-ى دؤzah-karârın gereği gibi haklarından gelünüp nihâd-ı cihad ictihâdlarında muzmer olan vüfûr-ı şecâat ve celâlet-i vefret-i şehâmet ve ferâsetiniz muktezâsinca envâ-i dilâverlik ve ferzânelikler zuhur idüp beyzâ-yı İslâmın sıyânet ve himayetinde...).

فى سنة ٩٧٩ سنة مزبوره ده تاتار خان ولايت روس منحوسه آقین ایتمك ایچون امر عالی صادر الماغله مبالغه تاتار سبک “ 21 رفتار ايله قالقوب دخى نهر اتلدن عبور و جانب دارالملك موسقوه مرور ايدوب واروب پای تخت ملكنى غارت و خسارت Tatar Han vilâyet-i Rus-ı menhusa akın itmek için emr-i âlî sâdır olmâğla mübâlâğa Tatar sebk-reftâr ile kalkup dahi Nehr-i İtil'den ubûr vü cânib-i dârü'l-mülk Moskov'a mürûr idüp varup pâyitaht-ı mülkünü gâret ve hasâret idüp ganâim-i bisyâr ile avdet eyledi Tatar'ın bu gazâsı âzîm gazâlardandır). Ayrıca bkz. Smirnov 2005, s. 321.

لشكر تاتار عدوشكار ايله بالدفعات بلاد كفره به سفر ايدوب خصوصاً قوم روس شقاوتمعتادك دارالملك ضلالت بنيادى اولان “ 22 مسقو بلده سن فرق كون مقدارى محاصره و تضيق ايله قوم مسقورى تعذيب و تحبيب ایتمکین اصطلاح تاتار اوزره طيش “تعبيرى ايله سال بسال نقود و تحف ارسالننى التزام ايله بر مدت ابواب كشاده سفر و مشقة قفل ذن حضر و استراحت اولديلر (Leşker-i Tatar-ı adû-şikâr ile bi'd-defât bilâd-ı kefereye sefer idüp husûsen kavm-i Rus-ı şekavet-mutâdın dârü'l-mülk-i dalâlet-bünyâdı olan Moskov beldesin kırk gün mikdârı muhâsara vü tazyik ile kavm-i mesfûru tazîb ü terhîb itmegin istilâh-ı Tatar üzere “tış” ta'bîri ile sâl-be-sâl nukud u tuhaf irsâlini iltizâm ile bir müddet ebvâb-güşâde-i sefer ü meşakkate kufl-zen-i hazar u istirâhat oldular).

gayretsiz olduğunu bildiğimizden üzerine yürüyüp birçok kalesini ele geçirdik"²³ (Velyaminov-Zernov 2009: 6).

1571 yılında Rusların uğradığı felaketin izleri uzun süre devam etse de zikredilen askerî harekât Türk-Tatarların Moskova üzerine düzenledikleri son büyük sefer olmuştur. A. N. Kurat'ın deyimi ile: "Tatar akınları bir daha Moskova'ya bu kadar zarar veremeyecektir. Gazi Giray Han 1591 yılında Moskova yanına gelmişse de bu kadar tahribat yapamamıştır. Bu bakımdan Devlet Giray Han'ın 1571 seferi adeta bir 'elveda' mahiyetinde idi" (Kurat 1972: 242). Kırım hanı 1572 yılında Moskova'ya karşı bir sefer daha düzenledi ise de başarılı olamadı²⁴.

Sonuç

Moskova'da çarlık 1547 yılında ilan edildi ise de Rusya'nın imparatorluğa tedricî dönüşüm süreci Kazan ve Astarhan hanlıklarının istilası ile başlamıştır. Bu istila hareketlerinin sağladığı siyasî ve iktisadî kazanımlar neticesinde mühim bir güce dönüşen Rusya'nın Osmanlı Devleti tarafından bir tehlike olarak algılanmasının ilk somut belirtisi 1569 yılında Astarhan seferinin düzenlenmesi olmuştur. Taraflar arasında güvensizliğin hüküm sürdüğü ve örtük hedeflerin tayin edildiği samimiyetten uzak bir Osmanlı-Kırım ittifakının gölgesinde gerçekleştirilen bu seferin akamete uğramasıyla birlikte Osmanlılar yeniden Avrupa işleriyle meşgul olmaya başlamış ve Deşt-i Kıpçak'taki Rus tehdidi neredeyse tamamen Kırım Hanı Devlet Giray'a havale edilmiştir.

Astarhan seferinin düzenlenmesine şiddetle karşı çıkan Kırım hanı bu hadisenin üzerinden iki yıl geçmeden, 1571 yılında, Rusya üzerine hücum ederek Moskova'yı yakıp yıkmıştır. Devlet Giray Han bu suretle kadim düşmanı IV. İvan'a ağır bir darbe indirdiği gibi Osmanlı Devleti'ne niçin sözü konusu seferin düzenlenmesine karşı çıktığının gerekçesini de sunmuş oldu. Bununla birlikte Devlet-i Âli nezdinde itibarını arttıran Kırım hanı elde ettiği askerî muvaffakiyeti siyasî bir kazanıma dönüştüremedi. Moskova devlet ricalinin ihanetini bahane eden Çar IV. İvan ise uğradığı bozgunun sonu Rusya'da geniş çaplı bir temizlik hareketine girişerek muhaliflerini ortadan kaldırdı.

Felakete dönüşen Moskova yangınının rakamsal verileri hakkında kaynaklar ittifak halinde değildir. Mamafih sefer sonucunda Rus payitahtının

23 بر دخى اتلانوب باروب مسقونيك ولا پتلرنى يقوب و تختى بولغان مسقونى دخى ياقوب و نچه كره عسكرىمير توق و دويم " (Bir dahi bolgandor ol birinden trıymdı Anok Gırtısız Bولغاننى بلوب مسقو بی اوزرىنه باروب نچه کرمانلرنى الغاندور (atlanub barub Moskovnın vilayetlerini yakub ve tahtı bolgan Moskovni dahi yakub ve niçe kere askerimiz tok ve doyum bolgandur. Ol yerinden terbenemedi anun gayrestiz bolganni bilüb Moskov biy üzerine barub niçe kirmanlarnı algandur).

24 Bu seferin ayrıntıları hakkında mufassal bilgi edinmek için bkz. Penskoı 2012, s. 191-261. IV. İvan ile Devlet Giray Han'ın arasındaki siyasî münasebetlerin tetkik edildiği bu kitap konuyla ilgili yapılan en yeni ve en kapsamlı eserdir.

enkaz haline geldiği pek belirgindir. Türk-Tatarların Ruslara indirdiği son büyük darbe olan bu seferden bir yıl sonra Moskova'nın Kırım akınlarını püskürtmeyi başarması ise 1571 seferi ile birlikte düşünüldüğünde ciddi bir paradokstur.

Osmanlı Devleti'nin haddinden fazla güçlenen bir Kırım Hanlığı'na hiçbir zaman tahammül etmediği aşikârdır. Devlet-i Âli tarafından takip edilen politika o devrin siyasî konjonktürü çerçevesinde makul görünse de Osmanlı devlet ricalinin yükselmekte olan Rusya tehlikesini yeterince kavrayamadığı yadsınamayacak tarihî bir vakıadır. Her ne kadar Osmanlı sultanları tarafından "Kırım hanları mazûl olmaz ebâ en cedd sâhib-i saltanat, sâhib-i hutbe ve sâhib-i sikke padişahlardır" (Remmal Hoca 1973, s. 20) denilse de esasen Kırım tahtının Giraylara "sadaka olunduğu" (Abdullah İbn Rıdvan 2012, s. 28) hakikati kaynaklara yansımıştır. Gerçekten böyle değilse Sahib Giray (1532-1551) gibi enerjik ve kabiliyetli bir hanın Osmanlı sultanı tarafından azledilip öldürülmesini ve Devlet Giray (1551-1557) gibi bir hana itimat edilmemesini nasıl izah edeceğiz?

KAYNAKÇA

Kaynak Eserler

- ABDULLAH BİN RIDVAN (2012), *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak 'an Hitta-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hânân-ı Kadim ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*, Haz. M. Akif Erdoğan-Selçuk Uysal, İzmir.
- ÇOİDR (1898), "Aktı Revelskago Gorodskogo Arhiva 1450-1610 gg.", *Çteniya v İmperatorskom Obşçestve İstorii i Drevnostey Rossiyskih*, Haz. A. Çumikov, Kn. IV, s. 1-21, Moskova 1898.
- FERİDUN BEY (1265), *Mecmûa-yı Münşeât*, C. II, İstanbul.
- GILES FLETCHER (1856), "The of Russe Commonwealth", *Russia at the Close of the Sixteenth Century*, Edited by Edward A. Bond, London, s. 1-152.
- HALİM GIRAY (1287), *Gülbîn-i Hânân*, İstanbul.
- HEINRICH VON STADEN (1967), *The Land and Government of Muscovy A Sixteenth Century Account*, Translated and Edited by Thomas Esper, California.
- İBRAHİM PEÇEVÎ (1281), *Tarih-i Peçevî*, C. I, İstanbul.
- JEROME HORSEY (1856), "The Travels of Sir Jerome Horsey", *Russia at the Close of the Sixteenth Century*, Edited by Edward A. Bond, London, s. 153-266.
- KÂTİP ÇELEBİ (2007), *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr)*, Haz. Seda Çakmakçıoğlu / Çetin Şan, İstanbul.
- OPİSANİE (1878), *Opisanie Slavyanskikh i Russkikh Rukopisnih Sbornikov*, Der. A. F. Biçkov, St. Petresburg.

- PSRL XIII (2000), *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey XIII Letopisnyy Sbornik İmenuemy Patriarşey ili Nikonovskoy Letopisyu*, Moskova.
- PSRL XXXIV (1978), *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey XXXIV Piskarevskiy Letopisets*, Moskova.
- PUTEŞESTVİYA (2008), *Puteşestviya Russkih Poslov XVI-XVII Vekov*, Red. D. S. Lihaçev, St. Petersburg.
- REMMAL HOCA (1973), *Tarih-i Sahib Giray Han*, Haz. Özalp Gökbilgin, Ankara.
- SBORNİK (1880), *Sbornik Materialov i Statey po İstorii Pribaltiyskogo Kraya*, Tom III, Riga.
- SEYYİD MEHMED RIZA, *Es-Sebü's-Seyyâr fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*, Hamidiye 950.
- SİNBİRSKİY (1844), *Sinbirskiy Sbornik*, Moskova.
- TAUBE İ KRUSE (1922), "Poslanie İoganna Taube i Elerta Kruse", *Russkiy İstoriçeskiy Jurnal*, Kniga 8, s. 8-59.

Kitap ve Makaleler

- ALLEN W.E.D. (2012), *Muhteşem Süleyman Zamanında Türk Dünyası*, Çev. Serkan Acar, İstanbul.
- , (2013), "Rus-Kafkas Münasebetlerinde İtil-Terek Güzergâhı", Çev. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVIII, S. 1, İzmir, s. 301-313.
- ALPARGU Mehmet (2007), *Nogaylar*, İstanbul.
- CAFEROV Telman (2010), *XV-XVII. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türkler*, Çev. Natig Abdullayev, Ankara.
- GÖKBİLGİN Özalp (1973), *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasî Durumu*, Ankara.
- HOWORTH Henry H. (1880), *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, Part II/1, London.
- İNALCIK Halil (1948), "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *Belleten*, C. XII, S. 46, Ankara, s. 349-402.
- KAMALOV İlyas (2011), *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, Ankara.
- KARAMZİN N. M. (2008), *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Moskova.
- KOSTOMAROV N. İ. (2008), *Russkaya İstoriya v Jizneopisaniyah Ee Glavneyşih Deyateley*, Moskova.
- KURAT Akdes Nimet (1966), *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara.
- , (1992), *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara.
- MADARIAGA Isabel De (2012), *Korkunç İvan*, Çev. Emin Tanrıyar, İstanbul.

- NOVOSELYSKİY A. A. (2011), *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, Çev. Kemal Ortaylı, Haz. Erhan Afyoncu-İlyas Kamalov, Ankara.
- ÖZTÜRK Yücel (2002), "Kırım Hanlığı", *Türkler*, C. VIII, Ankara, s. 480-513.
- PENSKOY V. V. (2012), *İvan Grozny i Devlet Giray*, Moskova.
- SAMOYLOVİÇ A. N. (2011), "Kırım Tatar Yarlıklarında "Tiyiş (Tiş)" ve Diğer Terimler", Çev. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XXVI/1, İzmir, s. 277-278.
- SMİRNOV V. D. (2005), *Krımskoe Hanstvo pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı*, C. I, Moskova.
- ŞÇERBATOV Mihail (1789), *İstoriya Rossiyskaya ot Drevneyşih Vremen*, Tom V/2, St. Petersburg.
- ŞİROKORAD A. B., (2009), *Osmanlı-Rus Savaşları*, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul.
- TREPAVLOV V. V. (2002), *İstoriya Nogayskoy Ordi*, Moskova.
- WALISZEWSKİ K. (1904), *Ivan the Terrible*, Trans. Lady Mary Loyd, London.
- ZİMİN A. A. (1964), *Oprıçnina İvana Groznogo*, Moskova.